

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Od praindoevropskog jezika do slovenskog

Kortlandt, F.H.H.

Citation

Kortlandt, F. H. H. (1989). Od praindoevropskog jezika do slovenskog.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/1881>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/1881>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

OD PRAINDOEVROPSKOG JEZIKA DO SLOVENSKEG (FONOLOŠKI RAZVOJ)

FREDERIK KORTLANDT

0. Pravilno vrednovanje slovenskog materijala za rekonstrukciju indoevropskog prajezika zahteva široko poznavanje znatnog korpusa činjenica. Dok segmentalne osobine slovenskog materijala imaju uglavnom vrednost potvrda za ono do čega se došlo drugim putevima, slovenske prozodijske pojave su bitne za rekonstrukciju praindoevropskog fonološkog sistema. Zbog složenosti slovenske istorijske akcentologije, ovo se shvatilo tek nedavno.¹ Otuda je veliki deo ranije literature zastareo u onoj meri u kojoj ne uzima u obzir mnogovrsne akcenatske promene. Navešću jedan primer.

U knjizi *Evidence for Laryngeals* (urednik W. Winter, 1965), koja ostaje kao miljokaz u indoevropskim studijama, dva autora navode kratki akcenat u sh. *sŕce* kao potvrdu za praslovenski akut (117, 133). U stvari, slovensko **sŕdŕbce* imalo je silazni ton i pokretni akcenat, kao što je jasno iz slovenačkog i ruskog materijala. Cirkumfleks je bio redovno skraćivan u trosložnim rečima (v. dole, t. 9.4), npr. *mlädöst*, upor. *mläd*, i *präse*, gen. jd. *präseta*. To ne poništava činjenicu da moramo rekonstruisati akutski ton za balto-slovenski na osnovu latvijskog *siŕds* „srce“. U slovenskom je akut pretvoren u cirkumfleks u rečima s pokretnim akcentom u skladu s Mejeovim zakonom (v. dole t. 5.4). Ton trosložnih imenica srednjeg roda ne može služiti za komparativnu rekonstrukciju zato što te imenice uvek imaju pokretni akcenat ako pripadaju starijim slojevima jezika. Balto-slovenski akut u reči „srce“ ne dokazuje nekadašnje prisustvo ni laringala ni praindoevropskog (ie.) dugog vokala jer je nastao glasovnim putem ispred ie. **d* u skladu s Vinterovim zakonom (v. t. 4.3). Jedini dokaz za prvobitno dug vokal nalazi se u staropruskom *seyr*, koje u kombinaciji sa istočnobaltijskim i slovenskim materijalom upućuje na ie. paradigmu s alternacijom **kēr(d)*, **krd-*. Puni stepen korena **kerd-* zasvedočen je u litavskom *šerdis* „jezgro“ i staroslovenskom *srěda* „sredina“. Malo poglavlje o baltoslovenskom u knjizi *Evidence for Laryngeals* nije samo vrlo kratko, već je i sasvim nekorisno.

U tekstu koji sledi nameravam izneti pregled glasovnih promena od praindoevropskog do slovenskog u hronološkom redu ukoliko je on dosad utvrđen. Taj se pregled u velikoj meri zasniva na mojim ranijim radovima o razvoju u akcenatskoj², vokalskoj³ i konsonantskoj⁴ oblasti i o njihovim međusobnim odnosima.

¹ Za pregled skorašnjih istraživanja upućujem na Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 92 (1978), 269—281.

² *Slavic Accentuation: A study in relative chronology* (Lisse: Peter de Ridder, 1975).

³ *On the history of the Slavic nasal vowels*, Indogermanische Forschungen 84 (1979), 259—272.

⁴ *Early dialectal diversity in South Slavic I*, Studies in Slavic and General Linguistics 2: South Slavic and Balkan Linguistics (Amsterdam: Rodopi, 1982), 177—192.

Radi lakšeg upućivanja navodiću etape tih ranijih hronologija kao A-25, B-15 i C-12. Da ne bih preopteretiio tekst uzdržaću se od opširnijih citata iz literature, koji se mogu lako naći u mojim ranijim radovima. Hoću ipak da napravim izuzetak odajući priznanje monumentalnoj *Grammaire comparée des langues slaves* (1950—1977) Andrea Vajana zato što je autor u većini slučajeva našao najbolja rešenja u svim oblastima osim akcentuacije, kao i sasvim izvanrednoj knjizi C. S. Stanga *Slavonic Accentuation* (1957), koja ostaje temelj moderne slovenske akcentologije. Radi bolje čitljivosti izostaviću zvezdice u daljem tekstu. Forme za koje nije istaknuto da pripadaju nekom istorijski potvrđenom jeziku treba čitati kao da uz njih stoje zvezdice.

1. PRAINDOEVROPSKI. Koliko mogu da sagledam, moramo poći od sledeće rekonstrukcije ie. fonološkog sistema.

Opstruenti:	<i>fortes</i>	glotalički	aspirovani	frikativni
labijalni	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>b^h</i>	
dentalni	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>d^h</i>	<i>s</i>
palatovelarni	<i>k</i>	<i>ġ</i>	<i>ġ^h</i>	
labiovelarni	<i>k^w</i>	<i>g^w</i>	<i>g^{wh}</i>	

Vokali i sonanti: *e, o, i, u, r, l, n, m, H₁, H₂, H₃*.

Nekoliko promena mogu se staviti u unutrašnju istoriju ie. prajezika, npr.:

1.1. Početno *b* dalo je *p*, npr. vedijski *pibati* „pije“, staroirski *ibid*. Reduplikacija je bila obnovljena u latinskom *bibit*.

1.2. Opozicija između velarnih serija bila je neutralisana iza *u*, npr. grč. *boukólos* „govedar“, *thugátēr* „kći“.

1.3. Opozicija između velarnih serija bila je neutralisana iza *s*. Arhifonema je bila palatovelarna ispred *t*, a prosto velarna drugde.⁵

1.4. Udvojeno *ss* uprošćeno je u *s*, npr. ved. *ási* „ti si“, grč. *eĩ*.

1.5. Opozicija između laringala bila je neutralisana ispred i iza *o*.⁶

1.6. Vokali *e* i *o* produženi su u jednosložnicama i ispred finalnih sonanata Tako je nastao ie. stepen duženja.

2. DIJALEKATSKI INDOEVROPSKI. Baltoslovenski deli nekoliko zajedničkih promena sa germanskim, albanskim, jermenskim, indoiranskim i, verovatno, -toharskim, npr.:

2.1. Ie. aspirovane okluzive izgubile su aspiraciju, a opozicija između *fortes* i aspirovanih okluziva prefonologisana je u opoziciju između bezvučnih i zvučnih. To je zajednička inovacija germanskog, baltoslovenskog, albanskog, jermenskog, iranskog i, verovatno, toharskog i keltskog.⁷

⁵ Upor. L. Steensland, *Die Distribution der urindogermanischen sogenannten Gutturale* (Uppsala, 1973), i moju diskusiju u Zborniku za filologiju i lingvistiku 22/2 (1979), 58 i d.

⁶ Upor. *Lingua Posnaniensis* 23 (1980), 127 i d.

⁷ Upor. *Indogermanische Forschungen* 83 (1978), 110—117.

2.2. Ie. *s* prešlo je u *ʃ* iza *i*, *u*, *r* i *k* u baltoslovenskom, albanskom, jermenskom i indoiranskom.

2.3. Ie. palatovelari bili su depalatalizovani ispred sonanta osim ako je iza njega stajao prednji vokal, npr. staroslov. *slovo* „reč“, grč. *kléos*, ali lit. *klausyti* „slušati“. Ta je promena zahvatila baltoslovenski i albanski.⁸ Zajedno sa pomenu- tom neutralizacijom velarnih serija ispred *s* i sa delabijalizacijom labiovelara ispred labijalizovanih vokala u zapadnim ie. jezicima, ovo je glavni izvor tobožnje serije ie. prostih velara.

Sledeća tabela pokazuje fonološki sistem na kraju perioda 2.

p	ʔb	b		m					
t	ʔd	d	s	n	l	r			
ќ	ʔǵ	ǵ							
k	ʔg	g							
k ^w	ʔg ^w	g ^w							
	H ₁	H ₂					i	e	ē
		H ₃					u	o	ō

3. RANI BALTOSLOVENSKI. U ovom periodu stvoreni su karakteristični lateralno pokretni akcenatski obrasci.

3.1. (A1) Gubitak ie. pokretnog akcenta, od kojeg nije ostalo traga van nominalne fleksije konsonantskih osnova. S nestankom starog pokretnog akcenta stvorena je opozicija između paradigmi s kolumnalnim akcentom. Finalni akcenat litavskog *duktē* „kći“ nastao je tada, upor. grč. *thugatēr* s nefinalnim akcentom, gen. jd. *thugatrós*. Atematski glagolski oblici dobili su finalni akcenat, npr. čak. (Novi) *dá* s neoakutom koji svedoči o poznom povlačenju sa krajnjeg poluglasa (v. t. 8.2), 1. mn. *dāmō*, lit. *duodās* „dajući“, upor. ved. *dādāti*, *dadmah*, *dadat*.

3.2. (A2) Pedersenov zakon: akcenat je povučen iz unutrašnjih slogova u paradigmama s pokretnim akcentom, npr. ak. jd. lit. *dūkterī* „kćer“, *piemenī* „ovčara“, grč. *thugatéra*, *poiména*.⁹ Budući da je ova inovacija mlađa od nestanka ie. pokretnog akcenta (3.1), njen je učinak bio ograničen na fleksiju višesložnih konsonantskih osnova, gde je kolumnalni akcenat na slogu neposredno iza korena bio kompatibilan s pokretom akcenta između formativnog sufiksa i završetka, upor. grč. *thugatéra*, *thugatrós*.

3.3. (A3) Baritoneza: akcenatsko povlačenje proširilo se putem analogije na vokalske osnove u padežima u kojima je delovao Pedersenov zakon, npr. ak. jd. lit. *āvi* „ovcu“, *sūnu* „sina“, *diēva* „boga“, *žiēma* „zimu“. Povlačenje akcenta izostalo je u oblicima nom. jd. *o*-osnova, koji su imali izrazito poseban glasovni lik, npr. *dievaī*.

3.4. (A4) Oksitoneza: akcenat je prešao s unutrašnjeg sloga na kraj reči u paradigmama koje su sadržale finalno akcentovane oblike, npr. lit. instr. jd. *sūnumi*, instr. mn. *žiemomīs*. Ovo je pravilo očigledno mlađe od Pedersenovog zakona (3.2).

⁸ Upor. *Recent Developments in Historical Phonology* (urednik J. Fisiak, The Hague: Mouton, 1978), 240–242.

⁹ Upor. H. Pedersen, *Études lituaniennes* (København: Levin & Munksgaard, 1933), 25.

3.5. Završetak *-om* u nom.-ak. jd. oksitoničnih *o*-osnova srednjeg roda bio je zamenjen odgovarajućim zameničkim nastavkom *-od*. Ta je promena verovatno mlađa od baritoneze (3.3), koja je uklonila akcentovano *-om* kao završetak ak. jd. *o*-osnova muškog roda. Ovom supstitucijom uklonjena je homonimija sa završetkom *-om* u gen. mn., koji je bio akcentovan u oksitoniranim paradigmama. Bifurkacija u paradigmama srednjeg roda dovela je zatim do izjednačenja baritoničnih imenica srednjeg roda sa onima m. r.

3.6. Krajnje *-om* bilo je suženo u *-um*, npr. u ak. jd. *o*-osnova m. roda, u završetku gen. mn., u predikativnom srednjem rodu,¹⁰ u 1. licu jd. tematskog aorista i u ličnoj zamenici 1. lica ie. $H_1e\acute{g}Hom$, ved. *ahám*, staroslov. *azъ*. Taj je razvoj došao možda posle uvođenja pronominalnog završetka u oksitonične *o*-osnove sr. roda (3.5), sudeći po tome što taj poslednji proces nije zahvatio *u*-osnove. U jednoj kasnijoj fazi osnovinski vokal *o*-osnova bio je vaspostavljen u završetku ak. jd. u baltičkom, npr. lit. *vilkū*, starosl. *vlъkъ* „vuka“, upor. gen. mn. lit. *vilkū*, starosl. *vlъkъ*.

3.7. Otpalo je finalno *-t*, odn. *-d*. To se dogodilo posle suženja *o* u *u* pred finalnim nazalom (3.6) budući da ta promena nije zahvatila završetak 3. lica mn. tematskog aorista *-ont*, staroslov. *-ǫ*, koji je ostao različit od završetka 1. lica jd. *-om*, staroslov. *-ъ*.

4. POZNI BALTOŠLOVENSKI. U ovom su periodu baltoslovenski akcentuacijski obrasci stekli svoj konačan lik.

4.1. (A5) Hirtov zakon: akcenat je povučen ako je iza vokala predakcenat-skog sloga stajao laringal, npr. lit. *dūona* „hleb“, *výras* „muškarac“, *dūmai* „dim“, ved. *dhānáh*, *viráh*, *dhūmáh*, a takođe i slovenački dat. mn. *gorám* „planinama“, lok. mn. *goráh*, gde je akcenat povučen sa završetka na vokal neposredno ispred laringala kojim se završavala osnova. Na te je završetke bio prešao akcenat u procesu oksitoneze (3.4); oni su ga zadržali u nelaringalnim fleksionim klasama. Izneto je i mišljenje da su isti odnosi postojali i u staropruskom materijalu.¹¹ Oni su bili izmenjeni u istočnobaltičkom, gde je akcentuacija laringalnih fleksionih tipova bila uopštena u dat. mn., a akcentuacija nelaringalnih tipova u lok. mn. To uopštavanje ima obrnutu paralelu u poljskom, gde dat. mn. ima završetak *-om*, a lok. mn. *-ach* u svim deklinacionim vrstama.

Povlačenje akcenta je izostalo u oblicima gde se laringal nalazio iza druge komponente nekog diftonga, kao u latvijskom *tiēvs* „tanak“ < $tenH_2uós$, ili ispred slogovnog jezgra, kao u ruskom *pilá* „pila, ž. rod prošlog vremena“, < $pH_3iléH_2$. Akcenat se nije povlačio ni na vokale u stepenu duženja, kao što pokazuju sigmatski aorist, koji ima finalni akcenat u slovenskom, i vrddhi formacije, npr. sh. *mēso* < *mēmsóm*, *jāje* < $H_2ōiúóm$. Iz toga proizlazi da su laringali tada još uvek bili segmentalne foneme. Povlačenje o kojem je reč mlađe je od oksitoneze (3.4) zato što čuvanje pokretnog akcenta u tipu sh. *sín*, ved. *sūnúh* pretpostavlja da su trosložni padežni oblici *u*-osnova stekli finalni akcenat pre nego što je delovao Hirtov zakon. To je povlačenje mlađe i od uvođenja zameničkog nastavka u oksitonirane *o*-osnove srednjeg roda (3.5) budući da imenice tog roda nisu prešle u muški rod, npr. sh. *jāto*, ved. *yātám*.

¹⁰ Upor. *Lingua* 45 (1978), 289 i d.

¹¹ Upor. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 88 (1974), 301.

4.2. Slogovni sonanti su se dekomponovali u jedan slogovni i jedan konsonantski deo, od kojih se prvi iza labiovelarnih okluziva izjednačio sa *u*, a drugde sa *i*. Taj je raspored kasnije izmenjen pod uticajem apofonijskih (ablautnih) odnosa. Labiovelari su zatim bili delabijalizovani. Nestanak slogovnih sonanata mlađi je od Hirtovog zakona (4.1), što proizlazi iz činjenice da je akcenat povučen u latv. *il̥gs* „dug“, *pi̥l̥ns* „pun“, sh. *dūg*, *pūn*, ved. *dirgháh*, *pūrṇáh*. Završetak lit. ak. jd. *rañka* „ruku“ sugerira da je nestanak slogovnih sonanata mlađi od iščezavanja laringala ispred finalnih nazala.

4.3. Vinterov zakon: ie. glotalične okluzive dekomponovane su na jedan laringalni i jedan bukalni deo (izgovoren u ustima). Prvi se izjednačio s refleksom ie. laringala, a drugi s refleksom aspiriranih okluziva. Vinterov zakon je očigledno mlađi od gubitka krajnjeg *d* (3.7), što pokazuje slovenska zamenica sr. roda *to* < *tod*. Da je isti zakon mlađi i od Hirtovog (4.1), svedoči nepovučeni akcenat u latv. *pēds* „stopa“ < *pedóm*, *nuōgs* „nag“ < *nog^wōs*, *duōmu* „dam“ < *dodH₃mí*, gde prelomljeni ton ukazuje na raniji finalni akcenat. Vinterov zakon je mlađi i od nestanka slogovnih sonanata (4.2): njegovo delovanje sprečavale su suglasničke grupe *ngn* i *ndn* koje su se pojavile u rezultatu te promene u starosl. *ognъ*, lit. *ugnis* „oganj“ < *ng^wnis*. starosl. *voda* < *undn*.¹²

4.4. (A6) Akcenat je povučen sa otvorenih krajnjih slogova dvosložnih reči ako prethodni slog nije bio zatvoren opstruentom (šumnim suglasnikom). To je povlačenje mlađe od otpadanja finalnog *t/d* (3.7), što proizlazi iz lit. gen. jd. *vilko* „vuka“ i sh. 3. lica jd. aorista *nēse*. Akcenat je redovno povlačen sa krajnjih vokala, kao u rus. *pilo* „pilo“ (sr. rod jd. prošlog vremena) i diftonga, kao u lit. dat. jd. *vilkuī* „vuku“, *galvai* „glavi“, ali ne i sa slogova koji su se završavali na frikativni konsonant, nazal ili laringal, npr. lit. gen. jd. *avišs* „ovce, gen. mn. *vilkiū* „vukova“, nom. jd. *galvā* „glava“, rus. *pilá* „pila“ (ž. r. jd. prošlog vremena). To pokazuje da su se finalni nazali i laringali u to vreme još ponašali kao obični konsonanti.

Opisano povlačenje mlađe je od Hirtovog zakona (4.1). Naime, pokretni akcenat u rus. *dalá*, *dálo*, koji je morao nastati u to vreme, pretpostavlja raniju paradigmu s akcentom na kraju. Da su ti oblici sadržali korenski slog punog stepena u doba Hirtovog zakona, akcenatsko povlačenje bi sprečilo pojavu pokretnog akcenta. Moramo, dakle, prihvatiti da je puni stepen zamenio stariji nulti stepen negde između delovanja 4.1 i 4.4. Povlačenje pod 4.4 očigledno je mlađe od nestanka slogovnih sonanata (4.2), o čemu svedoči okolnost da je akcenat ostao nepovučen u oblicima 1. lica jd. i 3. lica mn. sigmatskog aorista, npr. sh. 3. mn. *klēše*, gde uzlazni ton ukazuje na pozno (novoštokavsko) povlačenje (< *klēšē*), ili posavsko 1. lice jd. *zaklēš*, s neoakutom koji pokazuje da je akcenat povučen sa krajnjeg poluglasa (v. dole 8.2).

Povlačenje pod 4.4 verovatno je mlađe od Vinterovog zakona (4.3), o čemu bi govorila činjenica da se laringalni element ie. glotaličkih okluziva, izgleda, bio izjednačio sa refleksom ie. laringala negde između 4.1 i 4.4. To se može izvesti iz povlačenja akcenta u rus. *éla* „jela“, *séla* „sela“ (oba ž. r. jed. prošlog vremena). Takvo je povlačenje moralo proizaći iz analoškog proširenja dejstva Hirtovog zakona, upor. *grýzla* „grizla“, *strígla* i 3. lica mn. prezenta *edját* „jedu“, *gryzút* „grizu“, *strigýt* „strigu“. Akcenat je ostao nepovučen u poslednjim oblicima zato što

¹² Upor. Zbornik za filologiju i lingvistiku 22/2 (1979), 60 i d.

su bili trosložni i imali finalni akcentat u vreme o kojem je reč. To povlačenje nije moglo imati glasovne uzroke, što pokazuju lit. *édq̄s* „jedući“, *duodq̄s* „dajući“. Analoška promena morala je prethoditi povlačenju budući da akcentat nije povučen u rus. *pilá, dalá*. Posebno, ta je promena morala prethoditi uvođenju punog stepena vokala u korenski slog oblika *dalá*.

4.5. Izjednačenje prvobitnih baritonih *o*-osnova sr. roda s osnovama m. roda mora se staviti u baltoslovenski period imajući u vidu slaganje između slovenskog i staropruskog.¹³ Nova baritoneza kod imenica sr. roda pojavila se kao rezultat povlačenja pod 4.1 i 4.4.

Tabela koja sledi prikazuje fonološki sistem na kraju perioda 4.

p	b		m		i	ī		u	ū
t	d	s	n	l	r			o	ō
k	g	ś	ž				a	ā	
?				j	w				

5. RANI SLOVENSKI. U ovom periodu slovenski se razvijao u sličnom pravcu kao zapadnobaltijski i istočnobaltijski jezici.

5.1. (B1) Sužavanje $\bar{e} > i$ i $\bar{o} > \bar{u}$ ispred finalnog sonanta, npr. starosl. *mati, kamy* „kamen“, lit. *mótė, akmuõ*, grč. *mētēr, ákmōn*. Finalni sonant je zatim otpao. Završetak ak. jd. \bar{a} -osnova skratio se u *-am*, možda već u baltoslovenskom periodu. Tim su promenama bili uklonjeni finalni sledovi dugi vokal + sonant.

5.2. (B2) Labijalizacija *a* i \bar{a} i njihovo izjednačenje sa *o* i \bar{o} . Ta je inovacija mlađa od skraćivanja završetka ak. jd. \bar{a} -osnova u *-am*, starosl. *-o*, što proizlazi iz činjenice da se taj završetak nije izjednačio s refleksom $\bar{o}n$, starosl. *-y*.

5.3. (A7) Išezavanje laringala u predakcenatskim slogovima i u onima iza posleakcenatskog uz kompenzaciono duženje jednog susednog vokala, npr. *golvòH* < *golHvàH* „glava“, instr. jd. *sūnumi* < *suHnumi* „sinom“, *pilòH* < *pHilàH* „pila“ (ž. r. radnog prideva), *òpsnovò* < *òpsnovaH* „osnova“, instr. mn. *gènoHmiš* < *gènaHmiHš* „ženama“. Dužina vokala u finalnom slogu poslednjih dveju reči odražava se u neocirkumfleksu slovenačkih oblika *osnòva* < *osnòvā, ženāmi* > < *ženāmi*, gde je srednji slog postao akcentovan delovanjem Diboovog zakona (v. dole 8.7 i 10.9).

5.4. (A8) Mejeov zakon. Analogijom prema oblicima s akcentom na kraju, laringali su bili uklonjeni iz baritoniranih oblika u paradigrama s pokretnim akcentom, npr. sh. ak. jd. *glāvu, sīn*, gde cirkumfleks svedoči o odsustvu laringala, upor. lit. *gālvq, sūnu*, gde akutski ton odražava njihovo prisustvo.

5.5. (B3) Stvaranje nazalnih vokala, koje ću označavati sa *iN, eN, oN, uN*. Ta je promena očigledno mlađa od 5.1. Izostala je ispred istosložne okluzive, gde se nastanak nazalnog vokala može datirati u period 6.5 (v. dole). Nazalni element je izgubljen u akuzativnim završecima *-im, -um, -ins, -uns*, koji su dali *-i, -u, -is, -ūs*, u završetku gen. mn. i u 1. licu jd. tematskog aorista, starosl. *-v*. Možemo zaključiti

¹³ Upor. poslednji odeljak mog članka o finalnim slogovima u *Journal of Indo-European Studies*, 11 (1983), 167–185.

da je završetak 1. lica jd. prezenta starosl. *-oN* morao steći svoj finalni nazal, koji je analoškog porekla, pre ovog perioda.

5.6. Otpadanje finalnog *s* ne može se precizno datirati. Poređenje s razvojem *s* u indoiranskom, jermenskom, grčkom i keltskom sugerira da je finalno *s* moglo preći u *h* u ranom praslovenskom. Taj je glas kasnije otpao (v. 6.8).

5.7. Nastanak *x* iz dijalekatskog ie. *ʃ* (v. 2.2). Ta je promena možda bila istovremena sa 5.6.

5.8. Nastanak *s*, *z* iz ranijeg *ś*, *ź* koje se razvilo iz ie. palatovelarnih okluziva *k*, *g*, *g^h*. Taj je razvoj mogao biti istovremen sa 5.6 i 5.7.

5.9. (B4) Sužavanje vokala ispred finalnog *s*. Ta je promena zahvatila sledove *-ois*, *-ōis* i *-oNs*, upor. starosl. 2. lice jd. imperativa (optativa) *nesi* „nosi“, instr. jd. *raby* „robovima“, ak. mn. *raby* „robove“, *ženy* „žene“, za koje pretpostavljam međufazu *-uis*, *-ūis*, *-uNs*. Proces nije dotakao ni *-os*, koje je dalo *-o* u *s*-osnovama sr. roda, ni *-ōs*¹⁴, a bio je mlađi od labijalizacije niskih stražnjih vokala (5.7) sudeći po tome što je zahvatio i završetak akuz. mn. *ā*-osnova. Isto tako bio je mlađi od iščezavanja nazalnog elementa u završecima ak. mn. *i*- i *u*-osnova (5.5), što pokazuje činjenica da je odgovarajući završetak *jo*-osnova zadržao svoj nazalni vokal, npr. u staroslov. ak. mn. *konjeN*, upor. *poNti* „puteve“. Promenu možda treba datirati iza nastanka *-h* < *-s* (5.6). Svakako, ona je bila starija od ispadanja dentalne okluzive u *-onts*, npr. u starorus. *nesa* „noseći“, upor. *ženy* „žene“.

5.10. Širenje *un* > *on* ispred istosložne okluzive.¹⁵ Ta je promena mogla biti istovremena sa 5.9, a očigledno je mlađa od nastanka nazalnih vokala (5.5).

5.11. Depalatalizacija i labijalizacija neslogovnog *i* u *u* u završecima dat. jd. *-ōi* i instr. mn. *-ūih*, koji su zatim postali *-ou* i *-ūh*. Taj je razvoj mlađi od suženja *ō* > *ū* u ovom poslednjem završetku (5.9). Naime, to suženje nije zahvatilo završetak gen. jd. *-ouh* u *u*-osnovama.

5.12. (B5) Delabijalizacija *o*, *ō* u *a*, *ā*. Inovacija, koja nije dotakla nazalni vokal *oN*, očito je mlađa od 5.9, 5.10 i 5.11.

Sledeća tabela prikazuje fonološki sistem na kraju petog perioda.

p	b		m		i	ī	iN		u	ū	uN
t	d	s	z		e	ē	eN				oN
k	g	x						a	ā		
ʔ											

6. RANI SREDNJOSLOVENSKI. Promene u ovom periodu uklapaju se u tendenciju ka povećanju sonornosti i ka sinharmonizmu unutar sloga.

6.1. (B6) Preglas (umlaut). Zadnji vokali *a*, *ā*, *oN*, *u*, *ū*, *uN* imali su napred pomaknute varijante *ä*, *ā*, *öN*, *ü*, *ū*, *üN* iza ili ispred *j*. Sad su se *e* i *ē* izjednačili sa *ä*, odn. sa *ā*. Ta je promena mlađa od 5.12 jer pretpostavlja delabijalizaciju. Na-

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Upor. Zbornik za filologiju i lingvistiku 22/2 (1979), 61.

zalni vokali *eN* i *öN* ostali su neizjednačeni, upor. starosl. *znajoN* „znam“, gde je labijalizacija nazalnog vokala sačuvana. I ostali labijalizovani prednji vokali zadržali su status položajem uslovljenih varijanata odgovarajućih zadnjih vokala, npr. *jüga* „igo“.

6.2. (B7 = C1) Prva palatalizacija velara: $k > \check{c}$, $g > \check{z}$, $x > \check{s}$ ispred *e*, *ē*, *i*, *i*, *j*. Velarni opstruenti imali su napred pomaknute varijante ispred prednjih vokala. Kad su se *e* i *ē* izjednačili sa prednjim varijantama *a* i *ā* iza *j* (6.1), sledovi *ke*, *kē*, *ge*, *gē*, *xe*, *xē* prefonologisani su u *čā*, *čā*, *žā*, *žā*, *šā*, *šā*, gde su *ā* i *ā* arhifoneme za *e*, odn. *ē* i *a*, odn. *ā* iza palatalnih konsonanata.

6.3. (C2) Spirantizacija zvučne afrikate $\check{z} > \check{z}$, izazvana nepostojanjem zvučnog parnjaka suglasnika *š* u dotadašnjem sistemu. Ta se promena nije vršila iza *z*.

6.4. (C3) Palatalizacija dentalnih frikativa: $s > \check{s}$, $z > \check{z}$ ispred *j*, *č*, \check{z} . Taj je proces verovatno mlađi od 6.3 jer je uveo *ž* iz drugog izvora i time uklonio motivaciju za spirantizaciju \check{z} .

6.5. (B8) Monoftongizacija diftonga: $ai > \bar{e}$, $ei > \bar{e}$, $ui > \bar{u}$, $au > \bar{o}$. Ie. *eu* se bilo pretvorilo u *iou* još u baltoslovenskim vremenima, a zatim u *jau* u okviru promena pod 5.12. Diftong *ui* javljao se samo ispred finalnog *h*, gde je on bio nastao promenom pod 5.9. Iza palatalnih konsonanata diftonzi *äi*, *üi*, *äu* prešli su u *ē*, *ū*, *ō*; poslednji od ovih vokala bio je glasovno uslovljena varijanta *ō*. Nastanak nazalnih vokala ispred istosložne okluzive može se datirati u istu epohu. Tom prilikom stvoren je novi nazal *aN* u participskom nastavku ie. *-onts*, koji je pretrpeo delabijalizaciju pod 5.12, npr. starorus. *nesa* „noseći“; upor. *nesu* $>$ *-oN* „nosim“. Laringali koji su preživeli ranije promene razvili su se do ovog vremena u glotalne okluzive; označavaću ih sa *iʔ*, *eʔ*, *eʔ*, *aʔ*, *oʔ*, *uʔ*. Ti su sledovi imali vokalsku boju odgovarajućih dugih vokala. Monoftongizacija diftonga mlađa je od 6.1 sudeći po tome što je *jai* dalo *jē*, a ne *jā*, npr. u završecima lokativa *jo*-osnova, staroslov. *-i*, *-ixъ*. Ista je promena mlađa i od 6.2, što proizlazi iz činjenice da *ē* iz *ai* nije prouzrokovalo prvu palatalizaciju iako je imalo izrazitije prednji izgovor nego ranije *e*, što će biti jasno iz sledećeg paragrafa.

6.6. (B9 = C4). Druga palatalizacija velara: $k > \acute{c}$, $g > \acute{z}$, $x > \acute{s}$ ispred novih prednjih vokala *ē* i *ū* nastalih monoftongizacijom *ai* i *ui* (6.5) i iza visokih prednjih vokala *i*, *i*, *iN* osim ako je sledio konsonant ili jedan od visokih zadnjih vokala *u*, *ū* i *uN*. Konsonantske skupine *sk* i *zg* postale su *šc* i *žz* ispred novih prednjih vokala. Sledovi kao *ika*, *iga*, *ixa* prefonologizirani su u *ičā*, *ižā*, *išā* itd. Takav je razvoj vaspоставio opoziciju između *ē* i *ā* iza palatala, npr. staroslov. *vsъb* „sav“, ž.r. jd./sr. r. mn. *vsъa*, gen. - lok. mn. *vsěxъ*. Tako je dugi vokal *ā* izgubio status arhifoneme i postao prednja varijanta *ā* iza palatalnog konsonanta. Po sebi se razume da je druga palatalizacija mlađa od monoftongizacije diftongâ (6.5). Ona je takođe mlađa od palatalizacije dentalnih frikativa (6.4), što se vidi po tome što se *š* i *š* nisu izjednačili.

6.7. (C5) Nastanak geminiranih afrikata: $tj > tč$, $dj > dž$, a takođe i $stj > štč$, $zdj > zdž$. Takav razvoj ima noviju paralelu u ukrajinskom, npr. *žyttjá* „život“. Promena je verovatno mlađa od 6.6 jer bi se inače geminacija teško mogla sačuvati. Skupina *kt* dala je *tč* ispred uskih prednjih vokala, npr. staroslov. *nošъ*, rus. *noč*, sh. *nōč*.

6.8. (B10) Gubljenje krajnjeg $-h < -s$. Datiram ovu promenu pred kraj ranog srednjoslovenskog perioda zato što je najverovatnije ona samo malo starija od nastanka protetičkih glajdova (7.1).

6.9. (A9) Zakon Iliča-Svitiča. Pokretna akcentuacija je uopštena u o -osnova- $-ma$ m. r. koje nisu imale akutiran korenski vokal, npr. sh. *zûb*, upor. grč. *gómphos* „klin“. Prvobitna akcentuacija sačuvana je, izgleda, u čakavskim govorima Suska i Istre. Zakon Iliča-Svitiča, koji je, reklo bi se, stvorio najstariju izoglosu na slovenskom zemljištu, mlađi je od Mejeovog zakona (5.4), što proizlazi iz činjenice da nije zahvatio imenice s akutiranim korenskim vokalom.

6.10. (A10) Pedersenov zakon i nastanak distinktivnog tona. Akcenat je povučen na početak s unutrašnjih slogova u paradigmama s pokretnom akcentuacijom (upor. 3.2), npr. rus. *ná, vodu, né byl* „nije bio“, *pródal* „prodao“, *póvod* „uzda“. Akcenatski vrhunac je povučen i unutar početnog sloga baritoniranih oblika s pokretnom akcentuacijom, dajući silazni ton. U kontrastu prema ovome, svi drugi akcentovani vokali su postali uzlazni. Taj je razvoj mlađi od zakona Iliča-Svitiča (6.9) sudeći po tome što je uklonio jednakost dveju akcenatskih paradigmi u baritoniranim padežnim oblicima na kojima se zasnivalo uopštavanje pokretne akcentuacije.

Sledeća tabela prikazuje fonološki sistem na kraju šestog perioda.

p	b				m					i	\bar{i}	iN	\bar{u}	u	\bar{u}	uN
t	d	s	z		n	l	r			e	\bar{e}	eN		a	\bar{a}	aN
č	š	š	ž													
č	š	š	ž													
k	g	x														
?						j	w									

(+ silazni vs. uzlazni)

7. POZNI SREDNJOSLOVENSKI. U ovom periodu težnja ka uproščavanju slogovne strukture dostigla je vrhunac. Osim toga uspostavljene su najkrupnije dijalekatske podele.

7.1. (B11) Proteza. Zev između finalnog vokala i početnog vokala sledeće reči bio je ukinut umetanjem glajda, koji je bio j ako je najmanje jedan od dvaju vokala bio prednji, a v ako je prethodni vokal bio zadnji, a sledeći vokal labijalizovan. Kao posledica tog razvoja, očigledno mlađeg od 6.8, početno j je izgubilo fonemski status ispred nelabijalizovanih vokala. Sledovi $jä-$ i $jã-$ prefonologizirani su u $e-$ i $ě-$, npr. *e?xa?tē* „jahati“ < *ja?xa?tē*, lit. *jóti*, sada s istom glasovnom vrednošću na početku kao *e?stē* „jesti“, lit. *ěsti*. Dvostruki karakter glajda ispred labijalizovanog vokala dao je povoda za nastanak dubleta, upor. staroslov. *utro* i *jutro* „jutro“, *ajce* i *jajce* „jaje“.

7.2. (A11) Dolobkov zakon. Baritonirani oblici u paradigmama s pokretnom akcentuacijom predali su akcenat enklitičkim partikulama, npr. sloven. *lahki* „lak“, gen. jd. *lahkegà*, dat. jd. *lahkemù*. Ova je promena verovatno mlađa od nastanka tonske distinkcije (6.10).

7.3. (C6) Prvo uproščavanje palatalnih konsonanata: $č > c$, $š > s$, a u južno-slovenskom i istočnoslovenskom i $ś > s$, $šč > sc$, $žš > zš$. Dentali nastali na ovaj način zadržali su umekšanost za izvesno vreme. Taj razvoj, prouzrokovan obiljem palatala nastalih u ranom srednjoslovenskom periodu, očito je mlađi od 6.7 sudeći po tome što su geminirane afrikate bile sačuvane.

7.4. Konsonantske grupe *kv*, *gv*, *xv* nastale drugom palatalizacijom (6.6) ispred prednjih vokala bile su podvrgnute promeni pod 7.3 na južnoslovenskom i istočnoslovenskom području, dok su u zapadnoslovenskom bile depalatalizovane. Skupine *kn* i *gn* sačuvala su palatalizaciju u nazalu.¹⁶

7.5. Gubljenje *t* i *d* ispred *l* u južnoslovenskom i istočnoslovenskom arealu. Kao i u slučajevima *śc* (7.3) i *kv* (7.4), zapadnoslovensko područje je sačuvalo prvobitne skupine. Te se tri promene stoga mogu datirati u približno isto vreme.

7.6. (C7) Uprošćavanje geminiranih afrikata: *tć > ść*, *dž > źž*, a takođe i *stć > ść*, *ždž > źž*. Ta promena, ograničena na bugarski jezik, mlađa je od 7.3 budući da se novi *ść* i *źž* nisu izjednačili sa ranijim *ść* i *žž*. Za ostale slovenske jezike pretpostavljam da je dužina prešla s prvog, okluzivnog elementa geminate na drugi, frikativni: *tć > ćś*, *dž > žž*. Ta se promena može identifikovati s opštom asimilacijom *j* prema prethodnom konsonantu: *čj > čš*, *čj > šš*, *žj > žž*, *nj > ŋń*, *lj > ll*, a takođe i *pj > pl*, *bj > bl*, *mj > ml*. Ta asimilacija nije izmenila fonološki sastav konsonantskih skupina budući da se njihove druge komponente mogu shvatiti kao realizacije foneme /j/ u odgovarajućim položajima.

7.7 (C8) Spirantizacija geminirane zvučne afrikate *ž > z*. Ta promena, koja nije zahvatila lehitske jezike ni deo bugarskih dijalekata, verovatno je mlađa od 7.6; inače bismo očekivali degeminaciju afrikate *dž*, a ne njen razvoj paralelan sa *tć*. Isto tako ova je promena svakako mlađa od 7.3 jer je krajnji rezultat druge palatalizacije u češko-slovačkom *z*, a ne *ž*. Spirantizacija velarne okluzive *g* u centralnim slovenskim dijalektima verovatno nije mnogo novija od ove promene, a možda je čak starija.

7.8 (B12) Delabijalizacija *u*, *ū*, *uN*, *ü*, *ü*, *üN*. Rezultati ovog razvoja su *y*, *ȳ*, *yN*, *i*, *i*, *iN*, npr. *vy?dra?* „vidra“, *lyN?ka* „lika“, *iga* „igo“, 2. lice jd. imperat. *nesi* „nosi“, ak. mn. *arbyN* „robove“, *kañniN* „konje“. Protetičko *v* ispred *y*, *ȳ* steklo je, u rezultatu delabijalizacije, status foneme. Novo *iN* < *üN* ostalo je različito od starijeg *iN*, koje se do toga vremena svakako bilo izjednačilo sa *eN*, npr. *xvāleN* „hvaleći“. Delabijalizacija je mlađa od pojave protetičkog *v* (7.1) budući da bi se taj glas kasnije teško mogao razviti ispred delabijalizovanih *y*, *ȳ*.

7.9. (B13) Sužavanje *ę* i *ō*. Praznina u sistemu koju je ostavila delabijalizacija popunjena je sužavanjem preostalog labijalizovanog vokala *ō* u *ū*. Odgovarajući prednji vokal *ę* (ie. *ei*) takođe je sužen, izjednačujući se sa *i*. Fonetski komplikovan nelabijalizovani nazalni zadnji vokal *yN* izgubio je svoju nazalnost, npr. *ly?ka* „lika“, *syta* „sto“. Odgovarajući nazalni prednji vokal *iN* raširio se do *ęN*, dok se *eN* raširilo do *āN*. Sužavanje *ō* je mlađe od delabijalizacije *ū* (7.8), što se ogleda u činjenici da se ta dva vokala nisu izjednačila. Nestanak *yN* mlađi je od delabijalizacije, koja je prouzrokovala njegovu komplikovanu artikulaciju.

7.10. Retrakcija početnih *e* i *ū* u *a*, *ū* u istočnoslovenskom, npr. rus. *ózero*, *útro*, upor. sh. *jězero*, *jǔtro*. Ta je promena očevidno mlađa od delabijalizacije (7.8), budući da nije zahvatila ranije *ū*, npr. rus. *igo* „igo, jaram“.

7.11. Disimilacija /j/ u reči „tuđ“ u južnoslovenskom, npr. sh. *túđ* prema ruskom *čuzój*. Iako se ta promena teško može precizno datirati, ona nesumnjivo spada u pozni srednjoslovenski period.

¹⁶ Upor. N. Trubetzkoy, *Zeitschrift für slavische Philologie* 7 (1930), 329.

7.12. (A12) Metateza likvida u južnoslovenskom i češko-slovačkom. Ta je metateza često bila praćena duženjem. Boja vokala u rezultatima metateze pokazuje da je ona starija od pojave novih distinkcija po vokalskoj boji (7.13) na češko-slovačkom i južnoslovenskom području, ali mlađa od tog razvoja u lehitskom i lužičkom. Metateza nije zahvatila istočnoslovenski areal osim u inicijalnoj poziciji, gde je ona izvršena rano u celom slovenskom svetu, npr. rus. *rálo* „plug“, češ. *rádllo* < *ar^odla*. Metateza je očigledno mlađa od t. 7.5, upor. sh. *dlijěto*.

7.13. (A13=B14) Stvaranje novih distinkcija po vokalskoj boji. U posleakcenatskim slogovima glotalna okluziva je iščezla bez kompenzacionog duženja, dok je u akcentovanim slogovima ona postala obeležje prethodnog vokala, slično latvijskom prelomljenom tonu. Time je distinkcija po vokalskoj boji između kratkih vokala i akutiranih „dugih“ postala fonološki relevantna, npr. *vy^odra* „vidra“ prema *s^oto* „sto“. Tako su nastali i parovi *ɔ*: *i*, *o*: *a*, *e*: *ě*, u kojima je prvi član refleks kratkog vokala, a drugi akutiranog (odnosno dugog). Taj je razvoj mlađi od sužavanja *ē* i *ō* (7.9); to se vidi po tome što ti vokali imaju refleks *i* i *u* u istorijski zasvedočenim jezicima. Isto tako taj je razvoj mlađi od nestanka *yN* jer se razlika po vokalskoj boji između dvaju refleksa tog vokala, *ɔ* i *y*, ne može objasniti ako se pretpostavi da se *yN* čuvalo do kasnijeg vremena. Osim toga, nove distinkcije po vokalskoj boji verovatno su mlađe od istočnoslovenske retrakcije inicijalnog *e* u *a* (7.10), koje je sad postalo *o*, a svakako su mlađe od metateze likvida u južnoslovenskom i češko-slovačkom (7.12).

U rezultatu pojave novih distinkcija po vokalskoj boji, kvantitetske opozicije u predakcenatskim slogovima bile su prefonologizirane u opozicije po vokalskoj boji. Svi predakcenatski vokali iz tog vremena imaju kratke refleks u istorijskim jezicima, npr. češ. *rúka* < *roNka^o*, sh. *màlina* < *mali^ona*. Dužina u sh. *rúka* potiče iz baritoniranih oblika kao ak. jd. *rúku*, dok je prvobitna kratkoća sačuvana u dat.-instr.-lok. mn. *rúkama*. Dugi vokali u posleakcenatskim slogovima tada nisu skraćeni, npr. u *òsnovā* ili u instr. mn. *ženami*, gde se dužina krajnjeg vokala odražava u neocirkumfleksu u sloven. *osnōva*, *ženāmi* (v. 10.9). Alternacija između kratkih predakcenatskih i dugih posleakcenatskih vokala u paradigmama s pokretnim akcentom bila je uklonjena uopštavanjem dužine u srpskohrvatskom i kratkoće u češkom i poljskom, npr. sh. *gōlūb*, *žēlūd*, *lābūd*, *ōblāst*, češ. *holub*, *žalud*, *labut^o*, *oblast*. Dužina koja nije alternirala s kratkoćom sačuvala se svugde, npr. sh. *mjěšěc*, *pěněz* „novac“, *jāstrěb*, *pāūk*, češ. *měšíc*, *peníz*, *jestřáb*, *pavouk*. Te su reči imale nepokretan akcent na laringalizovanom vokalu prvog sloga. I češki i srpskohrvatski imaju kratke vokale u sufiksima koji su sadržali laringale, npr. sh. *bōgat*, *sđdit*.

7.14. Sužavanje niskih nazalnih vokala *aN*, *āN* u *yN*, *eN* u južnoslovenskom, npr. staroslov. *nesu(N)* „noseći“, *xvaleN* „hvaleći“, starorus. *nesa*, *xvalja*. Taj je razvoj očigledno mlađi od uklanjanja starijeg *yN* (7.9), a teško da bi mogao biti stariji od stvaranja novih distinkcija po vokalskoj boji (7.13).

7.15. (A14=B15=C9) Van Vejkov zakon i gubljenje foneme /j/. Dugi konsonanti (v. 7.6) skraćeni su uz kompenzaciono duženje sledećeg vokala, npr. sh. *pěše* < *pěšše* < *pěšjā* < *peisje*. Taj je razvoj mlađi od onoga pod 7.7 budući da spirantizacija nije zahvatila geminiranu zvučnu afrikatu u slovačkom i srpskohrvatskom. On je mlađi i od 7.11 i 7.13, upor. *vōjā* < *vōjja* < *vājja^o* „volja“. Novonastalo *e* nije se izjednačilo s ranijim *ē*, koje je u međuvremenu pretvoreno u *ě* (7.13).

Posle nestanka glotalne okluzive u posleakcenatskim slogovima i pojave novih dugih vokala delovanjem Van Vejkovog zakona, padežni završeci mogli su imati tri razna kvantiteta. Tako je završetak nom. jd. *a-osnova* bio kratak u *žena*, dug u *vòlā* i *òsnovā* i indiferentan u pogledu trajanja u *gorā*. Ista distribucija važila je i za završetak nom. -ak. -vok. mn. sr. r. U to vreme došlo je do nekoliko uravnavanja. Završeci koji se nisu javljali pod akcentom skraćeni su na celom slovenskom zemljištu. Dužina je uopštena u neakcentovanom završetku nom. -ak. mn. u slovenačkom *lěta* „godine“, ali ne i pod akcentom, upor. *drvā* „drva“. Međutim, distinkcija između kratkog neakcentovanog nazalnog vokala i dugog akcentovanog sačuvana je u sloven. gen. jd. *līpe*, *gorē* i u sh. nom. -ak. mn. *glāve* prema gen. jd. *glāvē*. Ta je razlika dobila fonemski status delovanjem Diboovog zakona (v. 8.7), koji je ponovo uveo duge neakcentovane i kratke akcentovane nazalne vokale.

Sledeća tabela pokazuje fonološki sistem na kraju srednjoslovenskog razdoblja.

p	b		m	v		i	<i>ī</i>		ü	<i>ǖ</i>	y	<i>ȳ</i>		u	<i>ū</i>
t	d					e	<i>ē</i>	ɛN	ɤ	öN	z			o	oN
c	ʒ	s	z	n	l	r	ä	<i>ǟ</i>	äN		a	<i>ā</i>	aN		
ć	ʒ	ś		ń	l	ř									
č		š	ž												
k	g	x													

(+ akut vs. uzlazni vs. silazni)

8. MLAĐI PRASLOVENSKI. Redundancije stvorene težnjom ka rastućoj sonornosti unutar sloga izazvale su reakciju, koja je najzad dovela do raspada proizvodijskog sistema i pojave novih zatvorenih slogova.

8.1. (A15) Kontraksije u posleakcenatskim slogovima, npr. čak. (Novi) *pitā*, bug. *pīta*, upor. čak. *kopā* < *kopā(j)e*, bug. *kopāe*, staropolj. *kopaje*. Ovaj je proces mlađi od nastanka novih distinkcija po vokalskoj boji (7.13), što proizlazi iz okolnosti da se novo *ē* nije izjednačilo sa starim *ē*, koje je postalo *ě*, upor. češ. gen. jd. *nového* „novoga“. Kontraksije su, naravno, mlađe i od ispadanja među-vokalskog *j*.

8.2. (A16) Povlačenje akcenta sa finalnih poluglasa, npr. sloven. gen. mn. *gór* < *gorò* „planina“. Predakcenatski poluglasi u unutrašnjim slogovima nisu mogli preuzimati akcenat, npr. sloven. gen. mn. *òvəc* < *ověcò* „ovaca“, rus. dat. mn. *děťjam* < *děťmò* „deci“ (sa *-jam* za starorus. *-em*). Taj je razvoj stvorio nove duge vokale; vokalska dužina se zatim proširila i na oblike gen. mn. drugih akcenatskih tipova. Povlačenje akcenta s finalnih poluglasa očito je mlađe od stvaranja novih distinkcija po vokalskoj boji (7.13).

8.3. Sužavanje *ě* od *ä* do *ie* u slovenačkom, lužičkom, češko-slovačkom i istočnoslovenskom. Taj se razvoj može datirati otprilike u isto vreme kao onaj pod 8.2 budući da je *ě* u pomenutim jezicima postalo parnjak vokalu *ō*. Ista je promena zahvatila i srpskohrvatski, doduše možda nešto kasnije i ne u istoj meri, upor. čak. (Rab) *gñāzdò* „gnezdo“.

8.4. (C10) Izjednačenje palatalnih frikativa: *ś* > *š*, a takođe i *ść* > *šč*, *žǰ* > *žš*. Zahvaljujući ovoj promeni zapadnoslovenski refleksi prve i druge palatalizacije *x* su jednaki. Izjednačenje je mlađe od eliminacije dugih konsonanata (7.15), što se vidi po činjenici da se *ěś* i *ěš* nisu izjednačili.

8.5. (C11) Izjednačenje palatalnih konsonantskih skupina: $\acute{s}\acute{c} > \acute{s}\acute{c}$, $\acute{z}\acute{z} > \acute{z}\acute{z}$. U rezultatu ove promene refleksi prve palatalizacije izjednačili su se s refleksima druge palatalizacije u zapadnoslovenskom, s refleksima *tj* i *dj* u bugarskom i s refleksima *stj* i *zdj* na celom slovenskom području. Ovo je izjednačenje bilo izazvano izjednačenjem frikativa (8.4).

8.6. (C12) Drugo uprošćavanje palatala: $\acute{c} > c$, $\acute{z} > z$ u zapadnoslovenskom i zatim $z > z$ u češkom i lužičkom; $\acute{c} > \acute{c}$, $\acute{z} > \acute{z}$ u istočnoslovenskom. Skupine $\acute{s}\acute{c}$ i $\acute{z}\acute{z}$ svedene su na *št* i *žd* u bugarskom i istočnijim dijalektima srpskohrvatskog, a kasnije i u češko-slovačkom. Slično tome, skupine *sc* i *z3* postale su *st* i *zd* u delu bugarskih dijalekata. Redukcija palatalne serije je verovatno mlađa od izjednačenja palatalnih skupina (8.5) budući da su ova dva tipa skupina bila tretirana jednako u svim slovenskim jezicima.

8.7. (A17) Diboov zakon: uzlazno intonirani vokali predali su akcenat sledećem slogu ako je takvoga bilo, npr. *žēna > ženā*, *ōsnovā > osnōvā*. Novoakcentovani dugi vokali dobili su silazni ton, npr. *vòlā > volā* „volja“. Budući da se finalni poluglasni bili izgubili sposobnost nošenja akcenta (8.2), oni sad nisu mogli primiti akcenat, npr. sloven. *kōnj < kōñb*. Akutirani (prelomljeni, glotalizovani) vokali nisu izgubili akcenat, npr. *výdra* „vidra“, *dýmь* „dim“, tako da je akcenat ostao isti kroz celu paradigmu. Diboov zakon je vaspоставio distinktivni kvantitet u predakcenatskim slogovima, npr. *nāròdь* „narod“, *ōNtròbā* „jetra“. Taj je zakon očigledno mlađi od stvaranja novih distinkcija po vokalskoj boji (7.13), Van Vejkovog zakona (7.15), kontrakcija u posleakcenatskim slogovima (8.1) i od povlačenja akcenta sa krajnjih poluglasa (8.2).

8.8. (A18) Duženje kratkih silaznih vokala u jednosložnicama, npr. sh. *bōg*, *kōst*, *dān*. Taj razvoj, po svemu sudeći zajednički slovenski, uklonio je tonsku opoziciju sa kratkih vokala, koja je delovanjem Diboovog zakona (8.7) bila ograničena za jednosložnice.

8.9. Završetak instr. jd. u -osnova -omb uopšten je u paradigmatama o-osnova u severnoslovenskom. Taj je završetak zamenio -a, koji se sačuvao u staroslov. *vьčera* „juče“ i koji se može identifikovati sa lit. *-ù < -oH*. Promena je izazvana izjednačenjem sa završetkom gen. jd. *ā* kod mekih osnova u rezultatu Van Vejkovog zakona (7.15) i stoga se može staviti u mlađi praslovenski period. Međutim, pojava južnoslovenskog nastavka -omb pretpostavlja kontinuirano postojanje završetka nom. jd. -os i mora se zato datirati ranije. Taj je završetak verovatno potekao iz višesložnih imenica s inicijalnim akcentom, gde su završeci gen. i instr. bili izjednačeni još u ranom slovenskom periodu (5.3), a zatim je bio uopšten. Dijalekatska diferencijacija upućuje na veću učestalost imenica s prefiksima na slovenskom jugu, koji je bio bliži Vizantiji.

Sledeća tabela prikazuje fonološki sistem na kraju mlađeg praslovenskog perioda.

p	b		m	v	i	ü	y	u				
t	d				e	eN	ь	ōN	z	(yN)	o	oN
c	3	s	z	n	l	r	(ä)	(än)		a	(aN)	
(ć)	(3)			ń	l	ř						
č		š	ž									
k	g	x										

+ ili akut ili dugi vs. kratki i uzlazni vs. silazni

9. POZNI PRASLOVENSKI. Ovo je poslednji period zajedničkih inovacija.

9.1. (A 20) Pleofonija (polnoglasije) u istočnoslovenskom, npr. rus. *ogoród* „povrtnjak“, *pozolóta* „pozlata“. Ta je promena očevidno mlađa od Diboovog zakona (8.7), po kojem je u tim rečima akcenat prenesen s prefiksa na koren.

9.2. (A 19) Nestanak akutskog (prelomljenog, glotalnog) tona, koji je dao kratki uzlazni, npr. *dýmь* „dim“, *gorà* „planina“. I ova je promena nesumnjivo mlađa od Diboovog zakona (8.7). Ona je mlađa i od duženja na kratkim vokalima u jednosložnicama (8.8) budući da je vaspоставila tonske opozicije na kratkim vokalima i time uklonila uzroke toga duženja. Mlađa je i od istočnoslovenske pleofonije (9.1), što se ogleda u činjenici da je distinkcija između akuta i ranijeg uzlaznog tona sačuvana u ukrajinskom, upor. *moróz* <-orò- „mraz“ prema gen. mn. *holív* <-olò- „glavá“.

9.3. (A 22) Stangov zakon: akcenat je povučen sa dugih silaznih vokala u finalnim slogovima, npr. *vólja* „volja“, rus. dij. *vólja*, češ. *vůle*, slovač. *vól'a*, sloven. *vólja*, sh. *vólja*. Dezakcentuirani dugi vokal je skraćen, osim u lehitskom, gde ostaju tragovi dužine, npr. staropolj. *wolá*. Novoakcentovani vokal dobio je uzlazni ton. Predakcentovski poluglasi u unutrašnjim slogovima nisu mogli primiti akcenat, a krajnji poluglasi nisu se računali kao slogovi u vezi sa Stangovim zakonom. Delovanje tog zakona očito je mlađe od Diboovog zakona (8.7) i istočnoslovenske pleofonije (9.1). Ono je mlađe i od gubitka akutskog tona (9.2), što je jasno iz sh. gen. mn. *jězikā*. Kratkoća vokala u prvom slogu u češ. nom. jd. *jazyk* i sh. *jězik* pokazuje da je ta reč imala nepokretni akcenat na drugom slogu pre nego što je delovao Diboov zakon: *(j)eNzy'kь*. Povlačenje u gen. mn upućuje na raniji oblik *jeNzy'kь* od *jeNzykь* s analoškim duženjem posle gubitka akutskog tona. Da je Stangov zakon prethodio gubljenju akutskog tona, duženje bi bilo nemoguće, a povlačenje akcenta ne bi se moglo dogoditi u takvom obliku. Treba naglasiti da je duženje zaista mlađe od Stangovog zakona u čak. (Novi) gen. mn. *suséd* „suseda“, *kolén* „kolena“.

9.4. (A 21) Skraćivanje dugih silaznih vokala, npr. češ. *mladost*, ak. jd. *ruku*, sh. *mlädöst* gen. jd. *pršeta*. Skraćivanje nije zahvatilo jednosložnice u slovenačkom i srpskohrvatskom ni prvi slog dvosložnica u srpskohrvatskom, npr. sh. *bôg*, *práse*, ak. jd. *rúku*. Dijalekat Kijevskih listića slaže se u ovom pogledu sa srpskohrvatskim jezikom.¹⁷ Skraćivanje je verovatno mlađe od Stangovog zakona (9.3).

9.5. Praslovensko *u* prešlo je u *ü* u severnim dijalektima srpskohrvatskog jezika.¹⁸

9.6. Labijalizovani nazalni vokali *oN*, *öN* suženi su u *uN*, *üN* u srpskohrvatskom, lužičkom, češko-slovačkom i istočnoslovenskom. Ta je promena očigledno mlađa od prelaska *u* u *ü* (9.5).

9.7. Denazalizacija nazalnih vokala u istočnoslovenskom, a zatim i u češko-slovačkom. Taj je proces mlađi od onoga pod 9.6.

9.8. Nastanak korelacije po palatalizovanosti konsonanata u lehitskom, a zatim i u ostalim severnoslovenskim jezicima.

¹⁷ Upor. Zeitschrift für slavische Philologie 41 (1980), 1–3.

¹⁸ Upor. W. Vermeer, *Proto-Slavonic *u in Kajkavian*, Zbornik za filologiju i lingvistiku 22/1 (1979), 171–177.

9.9. Izjednačenje dvaju poluglasa u srpskohrvatskom, slovenačkom, češkom, a kasnije i lehitskom.

10. SLOVENSKI U RASPADU. Ovo je period paralelnih, ali ne i jednakih promena u raznim slovenskim jezicima.

10.1. Širenje denazalizacije, koja pogađa sve slovenske jezike. Nazalni vokali su do danas najbolje sačuvani u poljskom.

10.2. Korelacija po palatalizovanosti konsonanata zahvatila je razne jezike na razne načine. Ta je korelacija naročito karakteristična za savremeni ruski jezik.

10.3. Poluglasi su izgubljeni ili su se izjednačili sa drugim vokalima pod raznim uslovima u raznim jezicima. Oni su sačuvani kao posebna fonema u slovenačkom.

10.4. Kratki uzlazni vokali bili su produženi u ruskom, npr. dij. *kōn' < kōñ < kōñh* „konj“, upor. *bog < bōgъ*, gde je vokal bio skraćen (9.4). Dužina je sačuvana u pozajmljenicama iz ruskog u jezicima baltičke i finske grupe, npr. latv. *grāmata* „knjiga“, est. *raamat < grāmotā*.

10.5. Kratki vokali su produženi u jednosložnicama u ukrajinskom, npr. *kin' < kōñ* „konj“. Drugi novi dugi vokali proizašli su iz kompenzacionog duženja u slogu ispred unutrašnjeg sloga s izgubljenim poluglasom.

10.6. (A 23) Kratki uzlazni vokali u otvorenim početnim slogovima dvosložnih reči produženi su u češkom i gornjolužičkom osim ako je sledeći slog sadržao dug vokal, npr. češ. *kráva < kráva*, *vůle < vōja < v"ōja* „volja“, *psáti < psáti* „pisati“, gornjoluž. *kruwa < krōwa* „krava“, češ. gen. mn. *krav*, instr. mn. *kravami*. Ta je promena očigledno mlađa od gubljenja predakcenatskih poluglasa.

10.7. (A 24) Silazno intonirani vokali predali su akcent sledećem slogu u slovenačkom, npr. *okô*, *mladôst*, ak. jd. *rokô* „ruku“. Na novoakcentovanom vokalu razvio se dugi silazni ton. Ta je promena očito mlađa od Stangovog zakona (9.3) i starija od nestanka nazalnih vokala. Brižinjski spomenici mogu se datirati između Stangovog zakona i progresivnog akcenatskog pomeranja.¹⁹ To je pomeranje verovatno posledica širenja silaznog tona preko dva sloga u rezultatu skraćivanja (9.4).

10.8. (A 25) Akcentovani kratki vokali su produženi i dobili silazni ton ispred izgubljenog nefinalnog poluglasa u slovenačkom, npr. *bitka* „bitka“. Ta je promena očividno mlađa od progresivnog akcenatskog pomeranja (10.7).

10.9. (A 25) Akcentovani kratki vokali u slovenačkom bili su produženi i dobili silazni ton ako je sledeći slog sadržao dug vokal, koji je zatim bio skraćen, npr. *iêta* „godine, nom.-ak. mn.“, *osnôva*, instr. mn. *ženâmi* „ženama“. I ta je promena nesumnjivo mlađa od progresivnog akcenatskog pomeranja (10.7).

10.10. Akcent je povučen sa krajnjeg sloga na pretposlednji dugi slog u lehitskom,²⁰ u slovenačkom i u nekim dijalektima srpskohrvatskog jezika, gde je to povlačenje stvorilo uzlazni ton.

¹⁹ Upor. Slavistična revija 23 (1975), 411.

²⁰ Upor. Lingua 44 (1978), 76–79.

10.11. Akcentovani kratki vokali u nefinalnim slogovima u slovenačkom su produženi stižući pri tom uzlazni ton, npr. *léto* „godina“, *vólja*. Ta promena, mlađa od nastanka neocirkumfleksa (10.8, 10.9) i od povlačenja akcenta s ultime na dugu penultimu (10.10),²¹ nije zahvatila najistočnije govore slovenačkog jezika.

10.12. Akcenat je povučen sa kratkog finalnog vokala u lehitskom, u panskonom dijalektu Kijejskih listića, u nekim govorima slovenačkog i srpskohrvatskog jezika i u bugarskom. Za tim povlačenjem, koje je po pravilu stvaralo uzlazni ton, došla su druga povlačenja na raznim dijalekatskim područjima. U književnom srpskohrvatskom uzlazni ton je znak da je akcenat nastao povlačenjem sa sledećeg sloga koje je nastalo zato što su praslovenski uzlazni tonovi bili postali silazni. Češki i slovački imaju akcenat fiksiran na prvom slogu, a takvo se stanje pretpostavlja i za staropoljski.

11. Jasno je da u skici koja prethodi nisam nabrojao sve promene od indoevropskih vremena do savremenih dijalekata. Tako nisam obuhvatio promenu *s > z* ispred zvučnih konsonanata, stvaranje slogovnih sonanata u južnoslovenskom, a pod određenim okolnostima i u zapadnoslovenskom, labijalizaciju prednjih vokala ispred istosložnog *l* u istočnoslovenskom i u severnim lehitskim dijalektima, povlačenje unazad prednjih vokala ispred tvrdih dentala u lehitskom, niti češki umlaut. Daću sada pregled osnovnih genetskih odnosa između indoevropskih i praslovenskih fonema. Reč je o odnosima između stanja na kraju perioda I i na kraju perioda 9 u gornjem izlaganju. Ovaj odeljak pokazaće odnose kod opstruenata, a sledeći one kod vokala i sonanata.

11.1. Glotaličke okluzive dale su zvučne okluzive sa prethodnim akutskim tonom (4.3). Aspirovane okluzive su prešle u zvučne okluzive bez pratećeg larinalnog elementa (2.1).

11.2. Dentalne okluzive iščezle su na kraju reči u baltoslovenskom (3.7) i ispred *l* u južno- i istočnoslovenskom (7.5). One su izgubljene ispred drugih opstruenata na celom slovenskom području. Grupe *tj* i *dj* dale su *št* i *žd* u bugarskom, a drugde su prešle u afrikate uz duženje sledećeg vokala (6.7, 7.6, 7.15, 8.4, 8.6).

11.3. Kontinuant frikativnog *s* su *s* (*z*), *š* (*ž*), *x* ili glasovna nula (2.2, 5.6, 5.7, 6.2, 6.4, 6.6, 6.8, 7.3, 8.4).

11.4. Palatovelari su depalatalizovani (1.2, 1.3, 2.3) ili su postali frikativi, čiji su kontinuant *s*, *z* (5.8) ili *š*, *ž* (6.4).

11.5. Labiovelari su izgubili labijalizaciju nakon dekompozicije slogovnih sonanata (4.2).

11.6. Velari u susedstvu prednjih vokala bili su palatalizovani dajući afrikate ili frikative (6.2, 6.3, 6.6, 7.3, 7.4, 7.7, 8.4, 8.5, 8.6).

12.1 Vokal *e* reflektuje se kao *e*, iza *H₂* i *H₃* kao *o* (5.2, 7.13), ispred *H₁* i ispred glotaličkih okluziva kao *ě* (6.5) osim ako prethodi *j* ili velar (6.1, 6.2, 6.6), ispred *H₂* i *H₃* kao *a* (5.12, 7.13), a ispred istosložnog nazala, stapajući se s njime, kao refleks odgovarajućeg nosnog vokala (5.5, 7.9, 7.14). Kontinuant diftonga *ei* i *eu* su *i* i *ju* (6.5, 7.9).

²¹ Upor. Slavic and East European Review 54/134 (1976), 6 i d.

12.2. Vokal *o* dao je *o*, ali je iza *j* prešao u *e* (6.1), ispred laringala i glotaličkih okluziva u *a* (5.12, 6.5, 7.13), ispred finalnog nazalnog sonanta u *ɔ* (3.6, 5.5), a ispred istosložnih nazala u drugim položajima u refleks odgovarajućeg nosnog vokala (5.5, 5.9, 6.1, 6.5, 7.8, 7.9, 7.14, 9.6). Diftong *oi* dao je *ě* ili *i* (5.9, 6.1, 6.5, 7.8, 7.9, 7.13). Kontinuant diftonga *ou* je vokal *u* (6.5, 7.9).

12.3. Slogovni glasovi *i* i *u* dali su *ɪ* i *ʊ*, ispred i iza laringala i ispred glotaličkih okluziva *i* i *y* (5.3, 6.1, 6.5, 7.8), a ispred istosložnog nazala refleks odgovarajućeg nosnog vokala (5.5, 6.1, 7.8, 7.9, 7.14). Neslogovno *j* izazvalo je duženje prethodnog konsonanta (6.7, 7.6), koji je kasnije prouzrokovao duženje sledećeg vokala (7.15).

12.4. Slogovni sonanti dobili su epentetski vokal (4.2), koji je docnije izgubljen pod određenim okolnostima u južnoslovenskom i zapadnoslovenskom. Nazalni sonanti na kraju sloga pretvoreni su u nazalnost prethodnog vokala, a često su se i gubili (5.5, 7.9, 9.7, 10.1).

12.5. Laringalni sonanti su se izjednačili sa laringalnim elementom glotaličkih okluziva (4.3), blokirali su progresivno akcenatsko pomeranje (8.7) i dali su dužinu u slogu iza posleakcenatskog vokala (5.3) i u baritoniranim oblicima u paradigama s pokretnim akcentom (5.4), gde je naglašeni vokal najčešće bio skraćen (9.4). U ostalim predakcenatskim i posleakcenatskim položajima laringalni sonanti davali su skraćene „duge“ vokale (5.3, 7.13), a kratki uzlazni ton u ostalim akcentovanim slogovima (9.2), gde je vokal često bivao produžen (10.4, 10.6, 10.8, 10.9, 10.11). Nema dokaza za postojanje slogovnih laringala u baltoslovenskom.

12.6. Prvobitno baritonirani oblici imali su na kraju praslovenskog perioda uzlazni ton na osnovi ili na završetku. Prvobitno oksitonirane ili pokretno akcentovane lekseme imali su tada silazni ton na baritoniranim paradigmatiskim oblicima.

Post skriptum. U prethodnom tekstu nisam se osvrnuo na nastanak *x* od *ie*. kH_2 budući da to pitanje zahteva poseban postupak. Ipak ću ovde dodati da se po mom mišljenju takav razvoj stvarno može potvrditi, npr. u rus. *хáпат'* „naglo uzimati“, *сѣрыј* „siv“ (polj. *szary*), *соxá* „drveni plug“, *плеš'* „čela“. Budući da je baltijski refleks *k*, depalatalizacija se može identifikovati sa tačkom 2.3, a spirantizacija sa 5.7. Iz toga proizlazi da je laringal bio sačuvan u tom položaju sve do ranog slovenskog perioda.

Preveo Pavle Ivić

Frederik Kortlandt

FROM PROTO-INDO-EUROPEAN TO SLAVIC

S u m m a r y

A correct evaluation of the Slavic evidence for the reconstruction of the Indo-European Proto-language requires an extensive knowledge of a considerable body of data. While the segmental features of the Slavic material are generally of corroborative value only, the prosodic evidence is crucial for the reconstruction of Proto-Indo-European phonology.

The author presents a synopsis of the main developments from Proto-Indo-European to Slavic in their chronological order so far as that has been established at this moment. It is largely based on his earlier account of the accentual, vocalic and consonantal developments and their interrelations.

The authors presentation deals with ten consecutive periods: 1. Proto-Indo-European. 2. Dialectal Indo-European. 3. Early Balto-Slavic. 4. Late Balto-Slavic. 5. Early Slavic. 6. Early Middle Slavic. 7. Late Middle Slavic. 8. Young Proto-Slavic. 9. Late Proto-Slavic. 10. Disintegrating Slavic. Tables representing phonological systems in corresponding periods are given in Chapter 1 and at the ends of Chapters 2, 4, 5, 6, 7, and 8.